

BİR EDEBİYAT BAKIŞI

Faruk UĞURLU*

En yalın ve en kısa tanımıyla edebiyat «duygu ve düşüncelerin insan ve toplum yaşantısının söz ve yazıyla etkili biçimde anlatımını amaç edinen bir sanat türüdür.

Tarih öncesi çağlardan beri insanoğlu, kimi zaman bir oba ateşinin çevresinde, kimi zaman bir pazar yerinde herhangi bir öyküyü dinlemek için toplanmıştır. Zamanla dinlenme yerleri ve koşulları değişmiş, türlü evrimler geçirmiş, ama insanın başka insanların yaşantısına olan ilgisi azalmamış, aksine daha da artmıştır.

Milyonlarca insan kitap okur, tiyatroya sinemaya gider. Neden? Oyalanmak, dinlenmek, eğlenmek istiyorlar demek, soruyu pekiştirmekten başka bir işe yaramaz. İnsanın romanlarda, piyeslerde bir başkasının hayatına, sorunlarına, acılarına, sevinçlerine gömülmesi, kendini bu eserlerin kişilerle bir görmesi ne diye oyalayıcı, dindendirici olsun? Ne diye böyle gerçeklik dışı uydurma olaylara yoğunlaşmış gerçekliklermiş gibi tepki gösterelim? Eğer yetersiz bir yaşayıştan daha zengin bir yaşayışa kaçmak istiyoruz dersek, o zaman da yeni bir soru ortaya çıkar: Yaşayışımız neden yeterli değil?

Neden gerçekleşmemiş hayatlarımızı başka görüntülerle, başka biçimlerle gerçekleştirmek istiyor; karanlık bir salonun aydınlatılmış

(*) Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi

sahnesinde sadece oyun olduğunu bildiğimiz bir şeye soluğumuz kesilircesine kapılıyor, neden bir romanın sayfalarına dalıp hırslanıp gözyaşı döküyoruz? Belli ki kendini aşmak istiyor insan. Ayır bir birey olmakla yetinmiyor, yetinmiyor, bireysel yaşamının kopmuşluğundan kurtulmağa, bireyciliğinin bütün sınırlarıyla onu yoksun bıraktığı, ama onun yine de sezip özlediği bir doluluğa, daha anlamlı bir dünyaya geçmek için çabılıyor. Kişiliğinin sınırları içinde kendini tüketmek zorunluluğuna başkaldırıyor. İstiyor ki, benliğinden ötede, kendi dışında ama yine de kendisi için vazgeçilmez bir şeyin parçası olsun. Çevresindeki dünyayı kendisinin kılmayı özlüyor. Sınırlı kişiliğini sanat yoluyla toplu yaşayışla birleştirmek istiyor. Kısacası bireyselliğini toplumsallaştırmak amacını güdüyor. Bireyden ötede birşey olmak isteği eğer insanın özünde bulunmasaydı, boş anlamsız bir özlem olurdu bu. Çünkü bu durumda insan bir birey olarak da bir bütün, olabileceği her şey olmuş olurdu. Çoğalma, bütünlüğe de gösteriyor ki, insan bireyden ötede bir şeydir. Bütünlüğe de ancak başkalarında kendi yaşantısı olabilecek yaşantıları görüp, onları kendinin kılmakla varabileceğini sezer. Bireyin bütünlüğe böylece kaynaşması için edebiyat vazgeçilmez bir araçtır. Edebiyat insanın sınırsız birleşme, yaşantıları ve düşünceleri paylaşma yeteneğini yansıtır. Bu yetenek onun toplum halinde yaşayışının da dayandığı ilkedir.

Bu bakımlardan edebiyatın rollerini toplumsal ve bireysel olarak iki bölüme ayırıp inceleyebiliriz.

Edebiyatın Toplumsal Rolü

İnsanlar tek başlarına yaşayamazlar. Toplum içinde her birinin belli bir çevresi, toplumsal katı, ailesi, uğraşı, yeri ve durumu vardır. Edebiyatçının görevi insanı bu belli çevre ve yere oturtmak, toplum için ve toplumla birlikte ele almak, öteki insanlarla olan karşılıklı etkilerini, ilgilerini belirtmektir. İnsanı soyut bir kavram olmaktan çıkarıp, somut bir varlık haline getirmektir.

İnsanlar çevrelerine yalnız ekonomik ya da toplumsal bağlarla değil, ruhsal ve kişisel bağlarla da bağlanmışlardır. Bireyin özel yaşantıları, duyguları, düşünceleri toplumun üstünde ya da dışında doğmaz; toplumun içinde doğar, toplumun etkisini, damgasını taşır. Bu duyguları, bu düşünceleri çok karmaşık, çok zengin ve ince olabilir. Edebiyat bunları elle dokunulur bir biçimde (şiir, roman, oyun vb.) ortaya koyup sistemleştirir. O halde edebiyat eseri çağının ay-

nası olmalıdır. Büyük edebiyat eserleri bir dünya görüşünü, bir eleştiriyi, bir eğilimi, bir özlemi dile getirmişlerdir. Ancak bunlar çağın aynası olan eserin içinden çıkar.

Yazar, kişisel olarak kendi yargısını bildirmek, ya da okuyucusuna kabul ettirmek için değil, hayat karşısında kayıtsız kalamadığı için yazar. Aeskhylos, adaleti kadere karşı çıkardığında, Cervantes çökmekte olan feodal düzenin gülünç destanını yazdığında, gerçeği açığa vuran insanlar olmuşlardır.

Edebiyat Hayatın Eğiticisidir:

Kendimizi ve dünyayı tanımak için yapılacak ilk şey, geçmişteki yazılmış ve söylenmiş olan her şeyin en iyisini tanımaktır. Bunu yapmak demek, yalnızca geçmişin dilini, yazarlarını, kurumlarını değil, o geçmişteki kişilerin hayatlarını, düşüncelerini, insanlık tarihindeki yerlerini; bugün onlarda bize kalan değerlerin neler olduğunu saptamak demektir.

Topluma bir duyguyu, bir düşünceyi aşılamanın yolu edebiyattır. Kişi kavramları öğrenir, ama bu kavramların geliştirilmesini edebiyat yapar. Edebiyat ve edebiyat tartışmaları, kişilerin hayatlarında ilerleme yollarından biridir.

Bir edebiyat eserinin başlangıçta herkesçe anlaşılıp benimsenmesi gerekmez. Edebiyatın görevi açık kapıları yıkmaktan çok, kilitli kapıları açmaktır. Edebiyatçı yeni gerçekleri bulduğu zaman, bunu yalnız kendisi için bulmuş olmaz; bunu başkaları için de, nasıl bir dünyada yaşadıklarını nereden gelip nereye gittiklerini öğrenmek isteyenler için de yapar. Bir toplum için yaratır. Böylece edebiyat sanatçısı doğa ile toplum içindeki yaşantısının bireysel ve toplumsal izlenimlerini yazının en etkili biçimleriyle anlatırken, toplumları ve kişileri yetiştirip yönetmek gücüne en çok ulaşan insan olur. Bu konuda Jean Paul Sartre şöyle diyor: «Büyük yazarlar yıkmak, kurmak, göstermek istemişlerdir. Fikirler yüzyıllar içinde dağılıp gitmiştir, ama yine de bir zamanlar etiyile, kemiğiyle yaşamış bir insanın küçük, kişisel direnmeleri olarak kalırlar; aklın ileri sürdüğü can çekişmekte olan nedenlerin ardında yürekten doğan nedenleri, erdemleri, kusurları ve insanların yaşarken çektiği o büyük acıyı farkedebiliriz.»

Edebiyat Toplumun Özlemlerini Dile Getirir:

Her önemli edebiyat eserinin, yalnız ayrıcalıklı bir toplumsal zümrenin gerçek özlemlerini değil, bir gün daha geniş, daha insan-cıl bir hayata varmak için, bu özlemleri aşma umudunu da dile getiren, yapıcı bir öğesi vardır. Van Brooks, «ozanlar, yazarlar ve eleştirilenler toplumun yol açıcılarıdır; onlara özgü görüş kudreti ortadan kalkarsa, insanlar da yok olur» der.

Edebiyat eserleri, toplumsal hayatta duygu ve düşünce, beğeni ve inanç, ülkü ve coşku birliği yaratarak toplumu ortak ölçülerde kaynaştırırlar. Sanatçının öncülüğündeki bu toplumsal anlatıma, bireyler kendi kültür ve beğeni ölçüleri oranında katılarak, ortak sevgilerde birleşirler.

Yazar yaşadığı ve duyduğu özlemleri bilinçli olarak başkalarına aktarır. Herkesin bildiği, duyduğu, fakat söyleyemeyip yazamadığı duyguları dile getirir. Bu, bir bakıma insanlar arasındaki anlaşmayı sağlamaktır. Toplumu etkileyen güçlerin anlamına varılmasında yardımcı olan, bu güçlerle savaşmasını topluma ve bireye bilinçli biçimde öğreten yazara olan borcumuz, ruhsal sorunlarımızı bizim için çözümlen özlemlerini dile getirmekle kalmaz, aynı zamanda onları gelecekteki değişikliklere hazırlamakta da herkesten daha etkilidir.

Uyduruk değerlerin yıkılması, daha olumlu, daha ileri bir dönemin hazırlanması, insanlara açılan bütün yeni olanakların araştırılmasında edebiyat etkili bir rol oynar. Yazar yalnızca kişilerin ve toplumun ortak özlemlerini dile getirmekle kalmaz, aynı zamanda onları gelecekteki değişikliklere hazırlamakta da herkesten daha etkilidir.

Edebiyat Toplumun Belirli Çağlardaki Duyuş ve Düşüncelerini Belirler:

Her eserde, yazıldığı çağın beğenilerini, düşüncelerini, inançlarını bulabiliriz. Burdan o çağ insanının ya da toplumunun yaşayışını, ruhunu ortaya çıkarabiliriz. Edebiyat, dünyanın üstündeki örtüleri kaldırır ve okuyucuya sunar, onu geçmişi çözümlenip eleştirmeye hazırlar.

Nurullah Atacın yazdığı gibi, «her eser ister istemez bir insanın bir toplumun düşüncelerini bildirir. Hatta sadece güzellik kaygısıyla yazılmış olanlar bile gene bir dünya görüşünden haber verir. Her şiirde, her romanda yazanın da, yazıldığı çevrenin ve zamanın da eğilimlerini, nelere inandığını görebiliriz.»

Aynı düşünceyi, St. Beuve, Dante için şöyle açıklamıştır: «Dante'nin şiiri, en geniş anlamıyla yaşadığı devrin tarihinin ifadesidir. Yalnız tutkuların, siyasal kinlerin ve çatışmaların değil, o devrin biliminin inançlarının ve hayallerinin de ifadesidir.»

Edebiyat Çağının Toplumsal Koşullarını Yansıtır:

Edebiyat eserlerinde hayatın açıklanması, hayatta rastladığımız görüntüler üstünde bir yargıya varmak ön plana çıkar. Gerçeklerden doğan bu eylem, daha sonraki gerçekleri etkiler. Bir romanın kişileri ve durumlarıyla ilgili bir tartışma, önemli bir toplum felsefe sorunlarını da ortaya çıkarır. Edebiyat hayat karşısında tıpkı tarih gibi davranır; içerik ayrımı şu noktadadır: Tarih olguların doğruluğundan başka kaygı gütmeyen, insanlığın yaşamını anlatır; edebiyat ise olmuş olanla birlikte olabilecek olanı ve olması gerekeni ruhbilimsel, duygusal doğrularla kaynaşmış olarak verir. H.G. Wells, «Çağdaş Roman» adlı denemesinde şöyle der: «Kanımca, çağdaş toplumsal gelişim süreciyle ortaya çıkan binlerce sorunun tartışılacağı yer çağdaş romandır. Geleceğin romanı, bir toplum uzlaştırıcısı, kişinin kendini araştırma ortamı, çeşitli değerlerin, tutumların dökümü, türlerin yapımı, yasaların, kurumların, toplumsal dogma ve düşüncelerin eleştirisinin yapıldığı yerdir.» Bu yüzden de edebiyat çağının toplumsal koşullarını yansıtır, yansıtacaktır.

Edebiyatın Bireysel Rolü:

Okuyucunun edebiyat eseri karşısında yazılı olanları aşarak gerçeği ve doğruyu kafasında yaratması gerekir. Yazar ona sadece yol gösterir, ama koyduğu işaret kazıklarının arası boştur. Eser ancak okuyucunun yetenekleri ölçüsünde vardır. Yazarın okuyucudan beklediği de, soyut bir özgürlüğün uygulanması değil, tutkuları, önyargıları, beğenileri, mizacı ve değer ölçüleriyle bütün kişiliğini vermesidir.

Edebiyat Kişiler Arasında Manevi Birlik Yaratır:

Edebiyat eserinde dile getirilen duygu yüceldikçe, insanların manevi ilişkileri de kolaylaşır. İçinde yaşadığımız yabancılaşmış dünyada edebiyatın görevi, kişileri bu yabancılaşmadan kurtarmak ve katlara bölünmüş, anlaşılmaz, ürkütücü bir toplumda yaşayan biz, yarım, eksik, acınası insanların daha eksiksiz, daha zengin, daha güçlü bir hayata kavuşmamıza, başka bir deyişle gerçek insan olmamıza yardım etmektir.

Edebiyat insanın kendisini öbür insanlarla, doğayla ve dünyayla özdeş görmesinin, var olan ve var olacak her şeyle birlikte duymasının, duyarak yaşamasının aracıdır. Albert Camus, ünlü İsveç Söylevinde şöyle der: «Sanat benim için tek başına tadı çıkarılan bir şey değildir. Sanat bence, en büyük sayıda insanı, ortak acılar ve sevinçlerle çoşturarak görüntüleri, biçimleri bulmaktır. Sanat, sanatçıyı insanlardan ayrılmamaya zorlar; onu, en gündelik ve evrensel gerçeğe bağlar. Onun için gerçek sanatçılar hiç bir şeyi küçük görmezler; yargılamaya değil, anlamaya çalışırlar.»

Kişi Ebedi Zevkini Geliştirirken, Kendi Karakterini de Belirlemiş Olur:

Jean Jacques Rousseau, «İnsan ruhu farkında olmadan uğraştığı şeylerin seviyesine uyar.» der. Edebiyatın ana sorunlarından biride kişiliği olmayan nesnelere gerisindeki insanların belirtilmesi, insanların nelere üstün gelebileceğinin gösterilmesidir. İnsanı salt yaratık olmaktan kurtarmak, ona gerçek yerini vermektir.

İnsansal değerlerin ortasında kalıp bocalayan insana ışık tutan, duygusunu, anlayışını derinleştiren edebiyattır. Bir edebiyat eseriyle karşı karşıya gelmemiz sınırlı «ben»imizi büyük ölçüde zenginleştirir. İçimizde biz özdeşleşme süreci başlar. Nerdeyse hiç bir çaba göstermeden bizi saran bu eserin yalnız tanığı değil, ortak yaratıcısı da olduğumuzu duyarız.

Yazar okuyucuyu içinde bulunduğu durumdan alır ve onun bıkmış olduğu kolay, ömrünü yitirmiş yorumlardan alabildiğine kaçınarak birbirine karşıt, olumlu ya da olumsuz duygulardan geçirir; böylece okuyucuyu duygulandırır, ona kalıplarını attırır, onu alıcı duruma getirir. Rahata, kolaya düşünmemeye alıştırmış okuyucuyu tedirgin ederek, kişiliğini yeniden kazandırır. Kendi düşüncesine güvenini sağlar, kısacası okuyucuyu düşündürür. Düşünen insan, seçen insandır. Böyle insan ise diğer insanlardan daha ergin, daha erdemli, daha üstündür.

Edebiyat Kişilerin Özlemlerini Dile Getirir:

Edebiyat eserine, akıldışı, açıklanmayan bir olay, öbür insanlardan günlük hayattan ayrı bir dahinin olağanüstü esinlenmesinin sonucu olarak değil, tersine günlük hayatta olağan, insanların karşısına çıkan sorunların o sorunların çözüm yollarının kesin, açık bir anlatımı olarak bakmak gerekir.

Edebiyat, kişinin özbenliğinin derinliklerine seslenir, ordaki dileklere cevap verir. Çeşitli yaşantılar altında ezilmeden, çeşitli hayatları yaşamak, kendi yaratıcı yeteneklerimizi yenilemek, onları harekete getirmek edebiyat yoluyla olur. William Faulkner şöyle diyor: «İnsan ölümsüzdür. Bütün yaratıklar arasında yalnız onun tükenmez bir sesi olduğu için değil, güçlü olduğu için. Yazarın ödevi insanın gönlünü yükseklere çıkartmak ve ona geçmişinin utkusu, şanı olan mertliği, onuru, umudu, gururu, acıma ve özveriyi duyurarak dayanma çabasında, kalımlı olma çabasında insana yardımcı olmaktır. Yazar sadece insanı yansıtmakla yetinmemeli; insanın hem kalımlı olmasına, hem hüküm sürmesine yardım eden desteklerden direklerden biri olmalıdır.»

Edebiyat kişinin duyduğu fakat ifade edemediği tutkuları, özlemleri, öfkeleri, sevinçleri en etkili biçimde anlatarak insanın ruhsal boşalımını sağlar. Bu yüzden herkesin diğerlerine tercih ettiği sevgili yazarları, unutamadığı eserler vardır. Çünkü kişi bunlarda kendi ruhunun yansımalarını sezmiştir.

Edebiyat-Bilgi-Gerçek İlişkisi:

Ne tür bir başarı olarak ortaya çıkarsa çıksın, edebiyat bütün türleriyle duygusal bir anlatımdır. Belli bir şeyi (durum, davranış, özlem, olay, kurgu, süreç çeşidinden tasarımsal, gerçeğimsi, gerçek olabilen bir şeyi) tek anlamlı, uygun, keskince dile getirmez. Getirdiği sanılan yerlerde bile, bildirmekten çok sezdiren araçlarla işini görür.

Bilgiye bambaşka bir dil eseridir. Duyguyu, değerlendirmeyi, kişiselliği, kat kat anlamlarla sezdirmeyi dışta bırakan, söylemek istediğini düpedüz bildirmeyi amaç edinmiştir. Nitekim tek tek bilimlere kendilerine özgü, çok kez yapma, bunun için de belli bir çevrenin anlayabileceği «teknik» bir dil kullanırlar. Bilgi verebilmek için zorunludur bu dil. Çünkü bilgi, varlık kesitlerini, elden geldiğince ölçüp biçebilen, yorumlanırken kişiden kişiye değişikliklere uğramayan bir nesnellikle kavramak zorundadır. Bu bakımdan edebiyatta bilgi aranmamalıdır. Bilginin yeri tek tek bilimlerdir, edebiyat değil. Ne var ki, edebiyatın bilgi diye bir şey barındırmadığını söylemek de gerçeğe aykırı olur.

Edebiyat bize gerçeği bildirir, ama bilimin açıkladığı gerçek değildir bu. Edebiyat sezgisel bilgi kazandırır. Edebiyat insanlar, dün-

ya ve hayat hakkında gerçekler bildirmek, öğretmek iddiasında değildir. Bir ruhbilimci gibi, insan davranışları hakkında kanunlar atmaz ortaya ama, eserindeki kişileri çizerken insanları sezdirir bize. Eserlerdeki insanların tutumlarına bakarak, bundan sonuçlar çıkarmak okuyucunun gücüne kalmıştır. Böylece dolaylı yoldan insan tanımlanmış olur.

İnsanlara doğru yaşamak konusunda bilgi öğreten ahlak felsefesi ve tarihtir. Fakat hiçbiri bunu edebiyat kadar etkili şekilde yapamaz. Felsefe genel kurallar koyar, ama soyuttur. Tarih olmuş olanı bildirir. Edebiyat ise soyutu verir, felsefenin eksikliğini; olması gerekeni gösterir, tarihin eksikliğini giderir. Böylece hem eğlendirir, hem öğretir. Toplumsal değerleri yüceltir, kişiyi de yeni aşamalara götürür; yüceltir, inceltir, daha iyi insan, tam insan yapmaya çabalar.

Edebiyatta Bireyci ve Toplumcu Görüş:

Edebiyatta bireyci ve toplumcu görüşler öteden beri tartışılır. Bunlara açıklık getirmek için üzerinde durmanın yararı vardır.

Bireyci Görüş:

Bazı düşünörlere göre toplumdaki değişmeler bireyden gelir. Tek ve temel gerçek bireydir. Her alanda tarihi yaratanlar güçlü, yetenekli bireylerdir. Bu görüş edebiyata da uygulanmıştır. Buna göre edebiyatın özü, konusu, amacı bireydir. Edebiyat bireyden çıkar, bireye döner. Edebiyatçının ödevi toplumun dışında bireyi almak, özel kişiliğini canlandırmaktır. Önemli olan, bireyin kişisel duyguları, özlemleri, düşleri, tutkuları, beğenileri ve uğraşlarıdır. Daha kısa bir deyişle toplumla ilgisiz özel yaşantısızdır, iç gerçeğidir. İngiliz romancısı Joyce'un Ulyşse adlı romanı bu tür sanat anlayışının güzel bir örneğidir. Toplum gerçeğinden kaçan yazar, bu eserinde bir kişinin 24 saatte kafasından geçenleri sıralar. Divan şairlerimizin yalnızca bireysel duyguları, soyut bir sevgiyi işlemeleri de toplum gerçeğinin dışında bir edebiyattır. Günümüzde toplumu bir yana bırakarak, sanki hayali bir ülkede yaşıyormuşçasına, daha doğrusu hiç bir ülkede yaşamıyormuşçasına romanlarında hep bireyin uydurma aşk ve şehvetini işleyen Kerime Nadir, Esat Mahmut gibi yazarları da bu bölüme sokabiliriz.

Toplumcu Görüş:

Bazı düşünörlere ise her şeyi toplumda ararlar. Biraz güçsüz, etkisiz, bağımlıdır. Bireyi yaratan, yaşatan, yöneten toplumdur. Bu salt

toplumcu görüş edebiyata da uygulanmıştır. Buna göre edebiyatın konusu, amacı toplumdur. Onun için yazar çağını, halk yığınlarının durumunu ele almalı, çevresini sadakatla yansıtan belge niteliğinde nesnel eserler vermelidir. Çünkü pek az yazar ruhunun orjinalliği sayesinde bize nesnel olmayan, öznel-sübjektif eserler okutabilir. Yazar eserine bireyi sokmak zorunda kalırsa, onun ancak genel ve kamusal yaşayışıyla ilgilenmelidir. Özel duygularıyla oyalanmamalıdır. Üzerinde durulması gereken bireyin çevresi, inançları, tarihsel rolü, görevidir. Kişinin bir ülkü uğrunda savaşı belirtilmelidir. Bazı Nazi, dinci ve bolşevik yazarlar bu anlayışta eserler vermişlerdir.

Hangisi Doğru?

Birey ve toplum ikiliği yarattıkları için her iki görüş de kusurludur. Gerçeği tek yanlı bir gözle eksik olarak görmektedir. Teki genelden, özneli nesnelden, iç gerçeği dış gerçekten ayırmakta, ondaki çeşitliliği, bu çeşitlilikteki birliği, bütünlüğü sezememektedir. Toplumsuz birey, bireysiz toplum olmaz. Bireyin toplumun dışında düşünülmesi nasıl olanaksızsa, bireyle alış veriş olmayan soyut toplum da tasarlanamaz. Bireyin psikolojisi toplum gerçeğinden koparılamaz. Herkes kendinden ayrı, kendi dışında, fakat kendisinin de bir parçası olduğu toplumun alinyazısı hakkında belli bir duygu taşır.

Bütün bu doğruları gözönünde tutan bir yazar gerçeğe tümel bir kavrayışla bakmak zorundadır. Çünkü sürekli bir oluş ve akış içinde bulunan, çeşitli ve çelişik yönleri olan gerçeği ancak böyle çok yanlı görüşle anlayabilir. Ancak böyle bir yöntemle gerçeğin derinliğine inebilir, gerçeği durmadan değişme gelişmesi içinde yakalayabilir. Bireysel duygu ve düşüncelerin de kendilerine özgü bir yeri, bir gerçekliği vardır. Ancak bu gerçekliği somut olarak toplumdaki, bireyin toplumsal rolünden, görevinden ayıramayız. Onun için yapılacak iş, zorla birbirinden koparılmak istenen, aslında birbirini tamamlayan bu iki yolu birleştirmektir. Özeli evrensele, teki genele, iç gerçeği dış gerçeğe, kişiyi çevresine düğümlemektir. Bireyi belirli bir toplumsal katın, koşulların içine yerleştirmek, öbür bireylerle olan bağlantısını ortaya koymaktır. Günümüz yazarının yürüyeceği yol, bireyi toplum içinde ve toplumla birlikte ele almak, onu kişisel eylemleriyle, düşünceleriyle birlikte canlandırmaktır.

Edebiyat-Zaman İlişkisi:

Her eser çağını yansıtır. Araştırsak her eserde yaratıldığı çağın beğenilerini, eğilimlerini, düşüncelerini, inançlarını bulabiliriz.

O çağ insanının ya da toplumunun yaşayışını, ruhunu ortaya çıkarabiliriz.

Bir eserin çağını yansıtması her zaman açık, kesin, dolaysız, belirgin biçimde olmaz. Aksine çoğu kez örtülü, dolaylı, belirsiz biçimde olur. Ama mutlaka olur. O kadar ki, kendilerini geçmişi incelemeye vermiş tarihçiler bile konularını seçişte, çalışma biçimlerinde ve öne sürdükleri düşüncelerde genel olarak çağlarını yansıtır. Çünkü her eser belli bir çağın, başka bir deyimle, belli bir çevrenin, belli bir ekonomi ve toplum yapısının, belli bir kat ve tabakanın, kurumlar ve düşünceler düzeninin ürünüdür. Özünü de, biçimini de bu çağın hayatından, gereklerinden, olanaklarından alır.

Çağlar sürekli bir oluş ve akış içindedir. Durmayan bir değişme ve gelişme çağları birbirine bağlar. Her çağ zamanla eskir ve yerini daha ileri başka bir çağa bırakır. Çağların böyle ilerleyip değişmesi edebiyat ürünlerinin de, anlayışlarının da değişmesine yol açar. Yeni çağlar yeni dünya görüşlerini, yeni sanat anlayışlarını birlikte getirir. Yeni ekonomi ve toplum düzeni üzerinde yeni bir değerler düzeni kurulur.

Acaba yeni değerler düzeninin kurulması geçmişin sanat değerlerine ne gibi bir etkide bulunur? Burdan edebiyat ve zaman ilişkisi ortaya çıkar.

Edebiyat zaman ilişkisinde kimi yazarlar kalıcılığa inanmaz, kimi yazarlar inanır. Birincilere göre her eser ancak çağı içinde ve çağıyla birlikte vardır. Çağ yerini başka çağlara bırakınca, edebiyat eseri de artık ilgi çekici olmaktan çıkar, güzelliğini, değerini, önemini yitirir. Ürünü olduğu çağ gibi o da zamanla eskir ölür. Nurullah Ataç Karalama Defterinde şöyle der:

«Kalmak kalmak diyoruz, ama sanat eserleri sahiden kalıyor mu? İki bin şu kadar yıldır Homeros'un destanları yaşıyor diyoruz, sahiden yaşıyor mu? Homeros'la bizim aramızda ikibinaltıyüz, ikibin yediyüz yılın yargıları, övgüleri var; eser onlarla büyümüş, şişmiş, tazeliği kalmamış. Balzac için, Stendhal için de öyle. Biz yazı yazarlar hepimiz kalmayı dileriz, kalacağımızı kurarız, boş bir avanturdur o...».

Bir takım yazarlar ise gerçek edebiyat eserlerinin kalıcılığına inanırlar. Victor Hugo, Atacın tersine Homerosun hiç ölmeyeceğini öne sürer. «Homeros soğumaz, sönmez, aynı ışık yangınından hep

aynı şafak söker çünkü» der. Bu görüşe katılan pek çok yazar vardır. Onlara göre büyük sanatçılar her çağda büyük kalırlar; sanatta gerçek güzelliğin karşısında zaman geçersiz kalır.

Gerçekten de kimi eserler bir çeşit ölümsüzlüğe kavuşurlar. Ürünü oldukları çağın sınırını aşarlar. Dallarını uzak geleceklere ve ülkelere uzatırlar. İçinde doğdukları, yansıttıkları bütün koşullar değişmiş hatta silinmiş olsa dahi yine de yaşamaya devam ederler. Her çağda, her düzende, her ülkede ilgi çeker, insanları etkilerler. Bu eserleri böyle diri kılan öğeler nelerdir?

Eleştiriciler Bu soruyu Çözümlemede Birbirinden Ayrı Üç Yol Tutmuşlardır:

a) Biçimciler, b) Özgücüler, c) Bütüncüler.

Biçimciler: Sanat eserinin kalıcılığını yalnızca biçim yönünden çözmeye çalışanlara biçimciler diyoruz. Genellikle öze biçimi birbirinden ayırırlar; özü bir yana bırakarak salt biçim üzerinde dururlar. Özün (içlemin, içeriğin, anlatılanın, konunun) onlarca bir önemi yoktur. Önemli olan biçimdir, anlatıştır, deyiştir. Çünkü sanatın ereği güzel biçimler yaratmaktır. Bir eser bu ereğe ne derece yaklaşırsa, o derece başarılı olur, ölmezlik kazanır. Ancak biçimsel olgunluğu, teknik üstünlüğü dolayısıyla eser yaşar. Buna göre büyük öz, büyük konu yoktur, ancak büyük yazar vardır.

Böylece biçimciler özden biçimi ayırıyorlar, ona özün dışında ve üstünde bir yer veriyorlar. Özün dinanizmini, biçime yön, anlam verişini anlamazdan geliyorlar. Biçimin öz için, öze birlikte var olduğunu görmüyorlar.

Özgücüler: Biçimcilerin tersine yalnızca öze önem verenlere özgücüler diyoruz. Onlara göre sanatın amacı güzellik yaratmak değil, belli bir özü belirtmektir. Önemli olan görülen, düşünülen, duyulan, kısacası anlatılandır. Özgücüler genellikle iki çeşittir: Doğalcılar, ilkeçiler.

Doğalcılar: Sanatçının özü gerçekte olduğu gibi vermesini, doğanın tıpatıp bir kopyasını çıkarmasını isterler. Doğaya uygunluğu ölçüsünde bir eseri güzel ve değerli sayarlar. Onlara göre sanatın ilk ilkesi görülenin taklit edilmesidir.

Ressam Cezanne'ın romancı Emile Zola'ya söyledikleri, doğalcılığın çürüklüğünü belirler: «Doğayı taklit etmek istedim, fakat ba-

şaramadım. Güneşin taklit edilemeyeceğini, ancak temsil edilebileceğini anladığım gün rahat ettim.» Gerçekten sanatçı doğayı bir fotoğraf makinası gibi veremez. Bunun üç nedeni vardır.

I- Buna gücü yetmez. Çünkü sonsuz bir çeşitlilik, sürekli bir oluş içinde bulunan doğayı durdurmak, taklit etmek olanaksızdır. Bundan ötürü sanatçı gerçeği ayıklayarak, seçerek canlandırmak zorunda kalır.

II- Sanatçı gerçeği, doğayı ister istemez sınırlı bir kişilik açısından görür. Gerçeği duyuşu, kavrayışı ve yorumlayışı bu kişiliğin özelliklerine göre değişir. Kişilik ise toplumsal çevreye, ülkeye, kültüre, beden ve ruh yapısına, yaşantıya göre değişkendir. Bu yüzden kişilikleri birbirine benzemeyen sanatçıların, gerçeğe bakış, gerçeği ele alış ve yorumlayışları da birbirine benzemez. Faust konusunu Marlowe, Lessing, Goethe Lenau, Grabbe, Thomas Mann, Hans Eisler işlemiştir; ama hepsi birbirinden farklıdır. Aynı şekilde Antigone, Salome, Kleopatra, Don Juan, Leyla ile Mecnun gibi konular çeşitli çağlarda çeşitli yazarlarca birbirlerinden farklı olarak yazılmıştır. Yalnız Antigone üzerine yazılmış yirmiden fazla eser vardır.

III- Bilinçli bir sanatçı gerçeğin bir kopyasını çıkarmaya çabalamaz. Sanatın taklitten ayrı bir şey olduğunu bilir. Sanat gerçeğin tıpkısını değil, yansıtmı vermektir. Çünkü doğa aslında iyi düzenlenmemiş, uygarlıktan uzak, oransız bir gerçekler yığındır. Sanat bu yığınin estetik bir açıklama ve düzenlemeyle işlenmesi, anlaşılır, tad alınır bir duruma sokulması demektir. Bundan ötürü gerçeğin yansımasını vermeğe yeltenen eserler bizi sarmaz, gözümüze kuru ve soğuk görünürler. Daha da kötüsü, böyle eserlerde anlatılanların doğruluğuna da pek inanmayız. Bu konuda söylenmiş «bir portre modeline ne kadar uygun olursa o kadar uydurma gibi görünür» sözü ilginçtir. Kısacası sanat taklidin bittiği yerde başlar.

İlkeçiler: Bunlara konucular, ya da ahlakçılar da diyebiliriz. Onlara göre sanat eseri işlediği konuya ve ahlaki yönüne göre değer kazanır. İlkeçiler ölmez temaları canlandıran ,kutsal inançların gerçeklik ve yüceliğini belirten, yüce kavraları (özgürlük, bağımsızlık, adalet, eşitlik, yurtseverlik) dile getiren yüce olayları, yüce kişileri konu edinen, savunan, belli bir ideolojiyi (faşizm, nazizm, sosyalizm, hıristiyanlık, müslümanlık, demokrasi vs.) tutan eserleri beğenir, değerli bulurlar. Önemli olan konudur, yazarın konu karşısındaki davranışdır.

Konu bir mihenk taşı olsaydı, aynı konuyu işleyen eserlerin aynı değeri taşıması gerekirdi. Oysa tarih bunun aksini gösteriyor. Bir çok büyük yazarlar konularını geçmiş çağların yazarlarından almışlardır. Shakespeare, Moliere, Corneille, Racine gibi.

Aslında en önemsiz, en kötü konular bile sağlam bir görüş, iyi bir işlenişle değer kazanmışlardır. Sanat iç ve dış gerçeği estetik bir biçimle, sanatsal imgelerle kendine özgü kişisel bir anlatı ile dile getirir. Sanat gerçeği göstermez yansıtır; anlatmaz yaşatır; öğretmez duyurur.

Görülüyor ki, tek başına konu ya da öz eserin değerlendirilmesi için sağlam bir birim, bir ölçek (oritere) olamıyor. Çünkü öz ancak biçim içinde, biçimle birlikte var oluyor, anlaşılıyor, yaşıyor.

Bütüncüler: Sanat eserini özle biçimin çözülmez bir bileşimi sayanlara bütüncüler diyoruz. Onlara göre özle biçim, maddeyle şekil gibi ayrılmaz bir bütündür. Bir edebiyat eserinde her ikisi de dengeli olarak var olmalıdır. Şekilce güzel olmayan güzel düşünce olmayacağı gibi, belirttiği düşünce güzel olmayan güzel şekil de olmaz. O halde sanat eseri bölünmez bir bütündür. Özle biçimden oluşmuş organik ve uyumlu bileşimdir. Bundan ötürü, bir eserin zamana dayanması nedenlerini yalnızca özde, ya da biçimde aramak yanıltır. Bu nedenleri eserin bütününde, yani hem özde, hem de biçimde aramak gerekir. Bu nedenler neler olabilir?

a) Biçimce Olgunluk

Biçimce kötü, geri, aski bir eserin yarına kalacağı düşünülemez. Önce ne denli yeni, ileri ve güzel olursa olsun, biçimce açık, sağlam ve olgun değilse başarıya kavuşamaz. İyi bir eserde biçimle öz birbirine uyar, birbirini tamamlar. Değerli bir öz, gelişmiş bir biçim içinde verilir ise güç kazanır, taze kalır, sesini geleceğe duyurur. Klasikleşir. Geçmiş çağlardan günümüze dek gelmiş eserlere bakılırsa, hepsinin yapı, kuruluş bakımından çok güzel, çok güçlü oldukları görülür. Teknikçe çağlarına gelmiş verileri geliştirdikleri, örnekleri aştıkları, kalıpları kırdıkları, yeni bir anlayış ve anlatış geliştirdikleri için zamana dayanabilmişlerdir.

b) Özce Değerlilik

Tek başına biçimin olgunluğu bir eseri kalıcı kılmağa yetmez. Biçimin yanında özün de bazı özellikler taşıması gerekir.

Öz ulusal olmalıdır. Bir eserin ulusal nitelikler taşıması, ulusu oluşturan yurt, ekonomi, kültür, tarih, dil gibi temel ögelere bağlı kalması demektir. Bu ögelere bağlı kalmanın başlıca yolları şunlardır.

1- Çağını Yansıtmak: Etkileri günümüze kadar gelmiş eserlere bakılırsa, ürünü oldukları çağı yansıttıkları görülür. Biz bu eserlere okuyarak o çağın insanını, kurumlarını, ideolojisini, kültürünü, töresini önemli olaylarını öğreniriz. Kısacası o çağın tipik, özgül ulusal özelliklerini anlayabiliriz. Uluslararası bir değere yükselmenin ilk basamağı kendi yurdunu, ulusunu, halkını iyi tanımak, çok sevmek, ona derin bir ilgi duymaktır. Ulusal değer olabilene uluslararası değere yükselme kapısı açılır. Çünkü evrensele giden yol ulusalın bağrından geçer.

2- Çağını Karşılama: Zamana dayanmış eserler genellikle sorun ortaya koyan, devrimci ve gerçekçidirler.

Sorun ortaya koyarlar, çünkü çağlarını yansıtırken bu çağın getirdiği ana sorunları, çatışmaları yansıtırılar. Toplumsal-bireysel sorunları ortaya döker, bunları inceleyip tartışır, çoğu zaman yeni, ileri bir dünya görüşüne göre çözümlerler. Böylece çağlarının temel ve özgül çatışmalarına, sorunlarına doğru cevaplar verebilirlerse, yarına kalma güçleri de artar.

Devrimcidirler, çünkü sorunların seçilişi, işlenişi, çözümü değişiklik isteyen bir özellik taşır. Sorunların ortaya konulması, bunların eleştirilmesiyle birlikte yürür. Böylece olmakta olanı belirtmekte kalmaz, onun yerine kurulmasını istediği olması gerekeni de yurttaşlarına sezdirir. Moliere, Shakespeare, Cervantes eserlerinden derbeylik düzenini, onun eskiyen değerlerini, törelerini, eğilimlerini bazen açık, bazen kapalı gösterir, tartışır, çürük yanlarını ortaya koyar. Paul Valery «yazmak geleceği görmektir» derken, Atatürk «sanaatçı, toplumda uzun çaba ve uğraşlardan sonra alnında ışığı ilk hissedenden insandır» derken, yazarın bu önceden görüş gösteriş özelliğini anlatmak istemişlerdir.

Gerçekçidirler, çünkü gerçekçilik devrimci ve soruncu olmanın bir gereğidir. Gerçekleri bilmeden, yansıtmadan ne devrimci olunur, ne bir sorun ortaya konur. Bu bakımdan devrimci ve soruncu yazarlar bilime ve gerçeğe önem verirler. Kaynağını yaşadıkları çağın olanak ve gerçeklerinden alan gerçekçi (bilimsel) bir dünya görüşüne uymaya çalışırlar. Onun için diyebiliriz ki, devrimci gerçekçilik top-

lumun değişmesine yardım eden bilinçli bir gerçekliktir. Buna toplumcu gerçekçilik diyoruz. Bu gerçekçiliği sosyalist gerçekçilikle karıştırmamalıdır.

Ancak devrimci olmayan gerçekçilik de vardır. Bu yazarlar bağımsızdırlar, bir yan tutmazlar, devrim istemezler, Hatta içlerinde gericileri bile vardır. Balzac kırılcıydı, Gogol mistikti, Homeros sarayı, Tolstoy dini savunuyordu. Ama gerçeği nesnel, doğru ve başarılı olarak vermişlerdir. Bu bakımdan gerçekçilikte sorunculuğu vazgeçilmez bir koşul fakat devrimciliği bu nitelikte olmayan bir koşul olarak belirtebiliriz.

3- İnsanı Çevresine Yerleştirmek: Edebiyatın temel konusu insandır. Kişinin doğayla, öbür insanlarla maddi manevi ilişkilerinin etkili biçimde yansıtılmasıdır.

İnsan toplum içinde, çeşitli toplumsal çevrelerin etkisi altında yaşar. Yazarın görevi insanı bu belli çevresine oturtmak, toplum içinde toplumla birlikte ele almak, öteki insanlarla ilişkilerini belirtmektir. Kısacası insanı soyut bir kavram olmaktan çıkarıp, somut, gerçek, canlı bir varlık haline getirmektir.

İnsan çevresine yalnız ekonomik, ya da toplumsal bağlarla değil, ruhsal ve kişisel bağlarla da bağlıdır. Kişinin özel yaşantıları, duyguları, düşünceleri, toplumun etkisini, damgasını taşır. Yazar kişilerini canlandırırken bu gerçeği gözönünde tutmak zorundadır.

İnsanla toplum, kişiyle çevre arasında bir neden-sonuç bağlantısı yoktur. Ancak karşılıklı etkiler, tepkiler, bağlantılar vardır. İnsan sırası gelince toplu etkileyebilir. Gerçi insan doğa ve toplum yasalarının dışına çıkamaz, onlarla şartlanmıştır. Ama bu yasalar üzerinde doğru bir bilgiye, devrimci bir bilince vardıkdan sonra doğayı da, toplumu da değiştirebilir.

Öz tipik olmalıdır. İnsanı çevresine, toplumdaki yerine oturtmak eğilimi bizi tipiklik sorunuyla karşılaştırır. Tipiklik edebiyatta iki yönden ele alınabilir: Genel tipiklik, özel tipiklik.

Genel Tipiklik: Bunu da ikiye ayırmak gerekir: Toplumsal tipiklik, İnsancıl tipiklik.

Toplumsal Tipiklik: toplumun temel olguları adı verilen nitelikleri bilimin ışığı altında sanatsal bir yolla belirtmektir. Buna kısaca çağını yansıtmak da diyebiliriz. Yazarın böylesi bir tipikliğe varma-

sı için, yer, çevre, olay, kişi bakımından tipik gerçekleri yakalaması, seçmesi, ayıklaması, işlemesi, güzel biçim içine yerleştirmesi gerekir. Bu da hayli zor bir iştir. Başarıyla sonuçlanması yazarın güçlü bir kişilik, zengin bir yaşantı, sağlam dünya görüşü, bilimsel bir yöntem, geniş kültür, tarihsel bir bakış taşımasına, toplumun oluşuna derinliğine inebilmesine bağlıdır.

İnsancıl tipiklik, insanda geçici olan değil, kalıcı özellikleri, gerçekleri, duyularını, eğilimleri, değerleri belirtmektir. Bu yüzden başarılı eserlerin kişileri bir tek insanı değil de bütün insanlığı kavırıyor gibidir.

Her insan kendisini başkasından ayrı bilir. Oysa insanları küme küme birleştiren ortaklaşa huylar, karakterler vardır. Zaman, yer, ulus tanımayan, bütün insanları kapsayan huylar, yeteneklerdir bunlar. Geçmişin, geleceğin bütün nankörlerini Othello oyununun Yogo tipinde görebiliriz.

Her insanda ortak ve sürekli bazı duygu, düşünce, eğilim ve davranışlar bulunur. Bunlar kişiyi insan yapan özdür, temel niteliklerdir. Belki belirtileri çağdan çağa, toplumdan topluma değişir, ama özleri pek az değişikliğe uğrar. Bundan ötürü bazı yazarlar bu temel ve tümel niteliklere ölümsüz temalar adını verir. Aşk, ölüm, iş, şehvet, çıkar kaygısı, mutluluk özlemi, öğrenme eğilimi, sevilme isteği, kin, kuşku, tikslenme, kıskançlık, haset, öç alma, acıma ve çeşitli tutkular (ün, mevki, para, kumar) gibi. Bunlar karşısında insanın gösterdiği ortaklaşa, genel, belirli davranışları, düşünceleri dile getirmek bir eserin kişilerini insancıl yapar.

Özel Tipiklik: Bunu da ikiye ayırmak gerekir: Bireysel tipiklik, Kişisel tipiklik.

Bireysel Tipiklik, toplumsal tipiklikle sıkı sıkıya ilgilidir. Bir bakıma birey teke indirgenmiş toplum demektir. Bu bakımdan, toplumsal tipikliğin gerçekleşmesi, anlam kazanması, inandırıcı olması bireysel tipiklikle birleşmesine bağlıdır. Tarihsel oluşun özünü çeşitli yönleri ile somutlaştıran, yaşatan, temel eden tipleri yaratmak bireysel tipikliği gerçekleştirmektir. Bu tipler toplumun her katından olabilir, olumlu ya da olumsuz, iyi ya da kötü, ilerici ya da gerici kişiler olması onların başarılı tipler halinde belirtilmesine engel değildir. Önemli olan bu kişilerin doğruluğu ve gerçekliğidir: Belli çağların, çevrelerin, tabakaların, ortak, genel, olağan gerçeklerini, yaşantılarını, düşüncelerini dile getirmeleridir.

Kişisel tipiklik, insancıl tipikliğe bağlıdır. Kişisel tipiklik insancıl tipikliğin öznelleşmesidir. İnsalcıl nitelikler nesnel, fakat gerçekleşme biçimleri öznel. Kişiden kişiye değişir, Gerçi her insanda ortaklaşa biyolojik ve psikolojik eylemler vardır, herkes sever, söver, kızar, korkar, acır, yer, içer ama bunlar yapılırken kimse kimseye benzemez. Yazarın görevi bu öznel durumları, ayrıntılarıyla ortaya koymaktır. Bunu yaparken kişilerin ortak, olağan, genel durumlarını yani insancıl yanlarını da gözden kaçırmamak gerekir. Yazar toplumsalı bireysele, insancılı kişisele ve hepsini birbirine bağlamasını bilmelidir.

Büyük yazarların eserlerine bakarsak özeli evrensele bağlamasını özeldeki evrenseli ve evrenseldeki özeli belirtmesini başardıklarını sezeriz. Kişilerini tipikleştirmede ustalıkları eserlerinin zamanına dayanmasını sağlamıştır.

Edebiyatta Türler:

Edebiyat eserleri dille yazılır. Bu dil toplumun kullandığı ortalamadilin üstünde bir nitelik arzeder. Ayrıca anlatımın gerektirdiği kurallara uygunluk, güçlülük, etkili oluş gibi nitelikler buna eklenir. Onun için edebiyatta amaç bakımından ayrılık gösteren iki anlatım yolu bulunmuş ve kullanılmıştır. Bunlardan biri, düşüncelerimize uygun yönde isteklerimizi düz ve doğal olarak anlatmaktır. Bundan düzyazı-nesir dediğimiz yol çıkmıştır. İkincisi isteklerimizin ölçülü ve ahenkli bir şekilde anlatılmasıdır, bundan da nazım doğmuştur. Düzyazı ve doğal anlatıma dayanan düzyazı eserlerinin daha önce doğması gerekir gibi görünür. Ne var ki, çocuklarda olduğu gibi, duygusal dilin düşünsel dilden daha önce oluştuğu da bir gerçektir. Bu yüzden en eski toplumlardan başlayarak bir duygu anlatımı olan nazım, düzyazıdan önce var olmuş, ilk edebiyat eserleri hep nazım halinde doğmuştur. Ancak zamanla düzyazı eserleri önem kazanmış, nazım yolu önemini yitirmiş, sadece şiirde uygulanır olmuştur. Çağdaş edebiyatta anlatım düzyazıya dayanmaktadır. Biz de burda çağdaş ölçüleri gözönünde bulundurarak nazım türlerini bir yana bırakacak, konuyu daha çok basın-yayınla ilgisi bakımından ele alacağız.

Yazı türlerini a) Düşünce yazıları (makale, fıkra, sohbet, deneme, eleştiri); b) Gazete yazıları (Haber, röportaj, mülakat); c) Hikaye türü (destan, masal, küçük hikaye, roman); d) Tiyatro türü (lirik tiyatro, komedi, dram); e) Yardımcı türler (biyografi, Hatıra, günlük, gezi, mektup) diye bölümlere ayırıyoruz.

Düşünce yazıları: Adından da anlaşılacağı üzere düşünce yazıları insan kafasının kuşku duymasına, dolayısıyla da düşünebilmesine izin verilen ortamda doğup gelişebilir. Bu yüzden de Eski Yunanda başlar. Latin edebiyatında önemini yitirir. Kilisenin insanın bütün eylemlerine egemen olduğu Ortaçağda kaybolur. Rönesansla da doğması için elverişli ortam hazırlandığından tekrar ortaya çıkar. Uygur ülkelerin edebiyatlarında gittikçe önem kazanarak gelişir. Ülkemizde de basın hayatının oluşmasından sonra bu tür yazılar ortaya çıkmış, basın organlarının gelişmesiyle bu tür de kendine göre bir gelişme göstermiştir.

Makale: Herhangi bir konu hakkında bilgi vermek, ya da bir görüşü savunmak amacıyla yazılan yazıdır. Bunun için türlü kanıtlardan yararlanır, kesin, inandırıcı ve kişiselliğe kaçmayan bir anlatım kullanır. Makale, yazarın dünya görüşünü ortaya koyduğu gibi, yayınlandığı basın organının da tutumunu ortaya koyar. Bir makalede şunlara dikkat edilir: a) Yazar konu üzerinde bilgi sahibi olmalı, veya bu bilgileri dikkatle toplamalıdır, b) Elde edilen bilgi üzerine gerekli yorumları yaptıktan sonra, bu konudaki görüşlerini belirgin biçimde saptamalıdır, c) Ana düşüncesini desteklemek üzere konuyla ilgili kanıtlama malzemesini ortaya döküp iddiasını gerçekleştirme yoluna gitmelidir., d) Sonunda yazının tümünü özetleyen bir yargıya varmalı. Yani son sözü özetleyici ve çarpıcı nitelikte olmalıdır. Bunları sağlamak için de açık, kolay, anlaşılır, çabuk kavranır bir anlatım uygulamalıdır. Bir toplumun iş, düşünce, sanat, uygarlık ve yönetim alanındaki eksiklikleri makalelerle belirtilir, düzeltme yolları ve çareler yine makaleler yoluyla gösterilir.

Fıkra: Bir yazarın herhangi bir konu üzerinde kişisel görüşlerini çekici bir anlatımla yansıtan kısa yazılardır. İddia ve kanıtlama yoluna gidilmez. Genellikle nükteli ve alaycı bir dil kullanılır. Günlük olaylar yorumlanır. İlk örnekleri suya sabuna dokunmaz konularda iken, günümüzde çok önemli sorunlara değinen örnekleri de çoğalmış, yalnızca gazete sayfalarında kalmayarak kitaplaşmaya da başlamıştır.

Bir de nükteli kısacık hikayeler vardır ki, buna da fıkra denir. Edebi fıkrayla bunun bir ilişkisi yoktur. Ancak gazete fıkralarından yararlanılmaktadır.

Sohbet: Herhangi bir konuda fazla derinleşmeden, karşımızdakiyle konuşuyormuş izlenimini vererek yazılmış yazılardır. Genellikle makale düzeninde kaleme alınır. Yalnız konunun ağırlığı, anlatımın

içtenliğiyle yumuşatılır. Anlatımın çekiciliğiyle en çetrefil konuları, en güç sorunları okuyucuya aktarmak olanağı vardır. Edebiyatımızda Nurullah Ataç bu türde çok başarılı örnekler vermiştir.

Deneme: Makale gibi bilgi vermek için değil düşünce yaratmak, kuşku doğurmak, doğruya giden yolları bulup buldurmak amacıyla asıl düşünce yazıdır. Bilimsel gerçekler dışında hemen bütün konular, hukuk, ahlak, din, dil, sanat, güzellik, gerçekler, beğeni ölçüleri, toplum sorunları kişiden kişiye, çağdan çağa, toplumdaki değişebilen değer yargılarıdır. Deneme yazarı bu değişken ortam içinde işlediği konunun gerçeğini arar, bilgileri yoklar, karşılaştırmalar yapar, kendi kendisiyle bir konuşma içinde asıl gerçeğe doğru ilerlemeye çabalar. Fakat kanıtlamaya kalkışmaz. Baş ilkesi açık yüreklilikle yazılmış olmasıdır. İngiliz edebiyatında Bacon, Fransız edebiyatında Montaigne bu türün kurucusu sayılır. Son yıllarda bu tür bizim edebiyatımızda da rağbet görmeye başlamıştır.

Denemeler bir makale uzunluğunda olabildiği gibi, bir kitap büyüklüğünde de olabilir.

Eleştiri: Bir eserin öznel ve nesnel değerlerini ortaya çıkaran yazılara denir. Görevi, güzellik yaratmak değil, yaratılmış güzellik yargılamak, açıklamak, gerekçesiyle birlikte değer yargılarına varmaktır. Dolayısıyla okuyucuya yol göstermektir. Nitelik bakımından yaratıcı değil, araştırmacı inceleyici bir çalışma ürünüdür. Bu yüzden eleştiriyi edebiyat türü sayanlar ve saymayanlar vardır.

Eleştiriyi ya doğrudan doğruya bir eser üzerinde yapılır, ya da o eser hakkında önceden yapılmış eleştiriler üzerinde yapılır. Bunu yaparken sosyoloji, psikoloji, ekonomi, tarih, psikiyatri, dilbilgisi gibi edebiyat eserlerini daha iyi değerlendirmede gerekli bilgilerden yararlanılır.

Öznel eleştiri ve nesnel eleştiri diye iki çeşidi vardır. Öznel eleştiri, eleştiriyi yapanın kişisel görüşünün, beğenisinin, eğiliminin ön plana çıktığı, eleştiride deneme türüne yaklaşılan bir türdür.

Nesnel eleştiri, bir eserin biçim ve özünü, çevresi ve tarihi içindeki yerini, önemini, etkisini tarafsız kalmaya özenerek belirten türdür. Bu bakımdan daha çok bilimsel yöntemle çalışmayı gerektirir. Onun için de edebiyat türlerinin dışında olduğunu, bilimsel inceleme olduğunu ileri sürenler vardır.

Gazete Yazıları: Gazete ve dergilerin toplumsal hayatta gittikçe hızlanan bir tempoyla önem kazanması sonucu büyük çapta etkile-

me gücü kazanmış yazı türleridir. Bunlar üzerinde ayrıca uzun uza-
diya durulacağı için burda söz konusu edilmeyecektir.

Yardımcı Türler: Yardımcı türler kapsamına giren yazılar, hi-
kaye temsil ve düşünce yazıları türlerinin birinin tekniğini uygular.
Düzyazıyla kaleme alınmaları ortak özellikleridir. Bir çoğu bir roma-
nın, bir düşünce yazısının içinde yer alabilir. Tek başlarına da bağımsız
yazı halinde sunulabilirler.

Mektup: Birbirinden uzakta bulunan insanların haberleşme ihti-
yacından doğmuş bir yazı türüdür. Genellikle üç çeşittir: Özel mek-
tuplar, iş mektupları, edebi mektuplar. Özel mektuplar başsağılığı,
tebrik, teşekkür, özür, istek v.s. amaçlarla yazılır. İş mektupları, bir
işin gördürülmesi amacıyla yazılır. Dilekçeler, her türlü resmi yazış-
malar, çeşitli kurumlar arasındaki yazışmalar bu türün kapsamına
girer. Dolayısıyla günlük hayatımızda çok önemli bir yeri vardır. Bu
mektuplarda amaç, gereksiz sözler kullanılmadan kısa ve öz olarak
belirtilmeli, laubali ifadeden kaçınılmalıdır. Edebi mektup yazarların
düşüncelerini bir mektupun içtenlik dolu havası içinde açıklamala-
rından doğar. Bu anlamda başlı başına bir tür olduğu gibi, romanda
ve diğer yazı türlerinin içinde yer alabilir.

Biyografi: Hayat yazısı anlamına Yunancadan alınmış bir terim-
dir. Yaşadığı bilinen gerçek bir kişinin hayatını roman halinde sun-
maktır. Bunun için yazar konusunun gerektirdiği bilgileri, belgeleri
bir bilim adamı titizliğiyle toplar. Eserini ilginç kılacak şekilde pla-
nını yapar. Sonra da hayalinden birşey katmadan, fakat gerekli nok-
taları açıklayarak, yorumlayarak yazma eylemine girer. Özellikle
ünlü kişilerin biyografileri çok okunan eserler arasındadır. Yaşayış-
ları ve davranışları ile insanlığa hizmet etmiş, örnek olmuş kimse-
lerin hayat hikayeleri, okuyucu üzerinde birçok bakımlardan etkili
olur. İnsanı ülkücülüğe, insanlığa ve yurduna hizmete, iyi insan- iyi
vatandaş olmaya sevkeder. Dolayısıyla eğitim açısından çok önem-
lidir.

Edebiyatımızda batı etkisi başladıktan sonra ortaya çıkmıştır.
Eski edebiyatımızda Şuara Tezkiresi denilen şair hayatlarını anlatan
eserler varsa da bunları bugün anladığımız biçimde biyografi saya-
mayız. Biyografiler açık, sade bir dille, tarafsız bir tutumla, söz ko-
nusu kişinin yaşadığı çağın ve çevresinin bütün koşulları dikkate
alınarak yazıldığı için bu tezkirelerde belirttiğimiz özellikleri bula-
mıyoruz. Bunlar ancak yazılacak biyografiler için kaynak malzemesi
iş görebilirler.

Batı edebiyatında bu alanda çok sayıda güzel örnekler vardır. Başarılı biyografi yazarları arasında Thomas Mann, Stefan Zweig, Romain Rolland'ı sayabiliriz. Edebiyatımızda Hasan Ali Yücel'in Bir Dehanın Romanı, Tahir Alangu'nun Ömer Seyfettin, Mithat Cemalin Namık kemal, Nezihe Araz'ın Dertli Dolap, Şevket Süreyya'nın Tek Adam, İkinci Adam, Menderes'in Dramı, Enver Paşa gibi eserlerini başarılı biyografiler olarak kaydedebiliriz.

Biyografya yazarın kendi hayatını konu olarak işliyorsa buna Otobiyografi denir. Biyografide geçerli bulunan ilkeler otobiyografide de uygulanır. Birçok yazar bu türlü kullanmışsa da J.J.Rousseau'nun İtirafı gibi başarılı olanı pek azdır.

Biyografinin geniş ölçüde uygulandığı bir alan da ansiklopedilerdir. Kişiler hakkındaki ansiklopedi maddeleri kısa ve özlü birer biyografidir.

Hatıra: Yaşanmış olayları başkalarına duyurmak amacıyla yazılan yazıdır. Kültür tarihinin ve edebiyatının zengin kaynaklarından biridir. Bilim, sanatçı ve politika adamlarının hatıraları, hayatlarını, çağlarının, aydınlanması bakımından önemlidir. Batı edebiyatı bu türde yazılmış eserlerle dolu olduğu halde, bizde Tanzimattan sonra gelişmiştir.

Hatıralar yazarların yaşlılık çağlarında yaşadıkları ve gördükleri olayları anlatmalarıyla meydana gelir. Olayların dışına çıkıp onları ele aldıkları için, daha nesnel davranabilirler. Yılların verdiği görüş inceliği bu olayları değerlendirmede önemli rol oynar. Ancak aradan yıllar geçmiş olması hatıranın yazılışında olumsuz yönden etkili de olabilir.

Günlük: Yaşanan anların etki ve izlenimlerini günü gününe not etmekten meydana gelen yazı türüdür. Yaşanan olaylar not edilirken bu olayların yorumu da o günkü koşullara göre yapılır. Bu bakımdan içtenliğe dayananlar yazarın kişiliğinin gizli yanlarını öğrenme açısından yararlıdır. Aslında hiç bir günlük yayınlanacağı düşünülerek yazılmaz. Eğer okunsun diye yazılıyorsa belde değeri ve inanılır doğruluğu azalır. Bununla birlikte yazarların bir çoğu, yaşanan anların izlenimlerini vaktinde tespit eder, sonra onları işleyerek değerlendirir.

Edebiyatımızda Tanzimattan sonra görülen bu türün ilk örneği Direktör Ali Beyin yazdığı Seyahat Journalıdır.

Gezi-Seyahat: Gezilip görülen yerler hakkında bilgi vermek, o yerlerin güzelliklerini, özelliklerini göstermek amacını taşıyan yazılara gezi yazıları denir. İnsanların en eski çağlardan beri merakla izledikleri bir türdür. Uygarlıkların anlaşılmasında, bir ülke insanlarının başka ülkeleri tanımalarının büyük rolü vardır. Gözlem yapmağa ve bu gözlemlerin not edilmesine dayanır. Alınan notlar daha sonra gözden geçirilip etkili anlatım yolları araştırılır.

Evlıya Çelebi Seyahatnamesi, edebiyatımızın en ilginç eserlerinden biridir. Bu tür eserlerde görülen yerler kadar, gören kişilerin etkileri ve özellikleri de ağır basar. Gezi yazıları bir coğrafya, bir sosyoloji eseri gibi bilgi kazandırırsa da dikkat ve anlatım noktalarıyla edebiyat eseri sayılır. Daha doğrusu eserini bir coğrafya ya da sosyoloji araştırması niteliğinde bırakmayıp onu bir edebiyat eseri seviyesine yükseltmek yazarın ustalığına bağlıdır. Edebiyatımızda özellikle Faliğ Rifki Atay'ın bu sözü doğrulayan usta eserleri Cumhuriyetten sonra yazılmıştır. Ondandır önceki dönemde bu tür eserlere sahip değiliz. Aslında birçok yazarın gezi izlenimleri, hikaye, roman, tiyatro gibi türdeki eserlerde yansıyan birer birikimdir. Çoğu zaman da gezi yazılarında değil, anılan eserlerde kullanılır. Batı edebiyatında olsun, bizim edebiyatımızda olsun başka ülkeleri konu edinmiş yığınla roman ve tiyatro eserinin malzemesi böyle gezi metinlerine dayanır.

Hikaye Türü: Sanatın bir büyü aracı olarak doğduğunu, olayları düzmece törenlerle tekrarlayarak doğaya egemen olma dileğini yüklediğini Sanat Meseleleri derslerimizde gördük. Öldürdüğü bir yaban hayvanının resmini mağara duvarına çizen ilkel sanatçı, yaşadığı bir durumun bütün heyecanını tekrarlamakta, bir bakıma anlatmaktadır. İnsanın bütün yaşantısında anlatmak başlıca yeri tutar. Herkes günlük hayatında gördüğü, duyduğu, düşündüğü, korktuğu, merak ettiği, tatmak istediğı olayları anlatarak tekrar yaşamaktadır. Bu bakımdan bütün edebiyat türleri anlatma açısından ele alınabilir. Hikaye türü özellikle bu anlatmayı amaç edinmiştir. Bir olayı yaşanan zaman, ortam ve koşullar içinde canlandırarak anlatmadan Destan, Hikaye, Roman adı verilen türler doğmuştur.

DEĞERLENDİRME

Dünden bugüne yazarlarımız geçmişle gelecek arasında konu aramanın tedirginliğini yaşamışlardır. Zaman zaman gazetelerde konu aramanın verdiği zorluklar, tiraj arttırma çabaları ilk zamanlarda

gazete sayfalarında tefrikaların yayınlanmasına örneğin, pehlivan tefrikaları, Murat Bey, Battal Gazi gibi öykülerin uzun zaman aralıklarında okuyucu kitlesi bulmasına ve gazete tirajlarının artmasına neden olmuştur. Daha sonra sırası ile romanlar, makaleler, fıkralar ve sohbet yazıları gazete sayfalarını doldurmaya başlamış ve bu günlere gelinmiştir.

Bugün geniş kitlelere hitap eden gazeteler daha çok edebiyatçıların yazılarına önem vermektedirler. Yazarlar şiir, roman yerine gazete yazısı yazmayı tercih eder duruma gelmişlerdir. Makaleler, fıkralar, denemeler, bilgi veren yazılar, kapalı kapıların ardındaki bilgileri bir romandan edinmek yerine anıların sıcaklığı içinde öğrenmek daha çekici gelmektedir.

Gazeteci-yazarların bu kitapları belli bir dönemin ayrıntısını öğrenmek isteyen okurun alım iştahını çok kabarttı. Bugünkü gazeteler tirajlarını arttırmak için lotaryalar, karton oyuncaklar vb. vermekteler. Bu da gazetelerin okunurluluğuna etki etmektedir. Gerçek okuyucu kitlesi gün geçtikçe azalmaktadır. Bütün bu tartışmaların sonunda gazete yazısı, edebiyat kalitesi mi kazanıyor; yoksa okur edebiyattan mı uzaklaşıyor sorusuna yönelmektedir.

- Kitap fiyatlarının pahalı oluşu (gazeteye nazaran).
- Olaylar ve bilgiler gazetede sığacağı sığacağına okunuyor, romanda ise herhangi bir olay, bilgi uzun zamanda yazılarak okuyucuya sunuluyor.
- Kağıt problemi hükümetin tekelinde olduğundan gazete ve romanların fiyatı politikalara paralel olarak fiyatlanıyor, bu da okuyucuya aksediyor.
- Birçok roman ve edebiyatçıları son zamanlarda gazetelerde çeşitli sütunlarda bilgi, eleştiri, makale, fıkra, deneme yazıları yazmaya başlamıştır.
- Edebiyatın gazete sütunlarına girmesi ile gazetelerin kalitesinin artmasına sebep olabilir.
- Türkiye’de okuyucu kitlesinin az olması roman ve şiir gibi edebi eserlerin okunması olanağını azaltıyor ve kitap satışlarındaki düşüş belki de edebiyatçıların gazetede yazı yazmaya ve daha çok hedef kitleye hitap olanağı sağlaması açısından düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- ALCOCK, Richard. **Kısa Dünya Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1961.
- BORATAV, Pertev Naili. **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.
- CAUDWELL, Christopher. **Yanılsama ve Gerçek**, İstanbul: Payel Yayınevi, 1974.
- DEMİRAY, Kemal. **Edebiyatta Türler**. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevi, 1971.
- FISCHER, Ernest. **Sanatın, Gerekliliği**, İstanbul: De Yayınevi, 1968.
- KARAALIOĞLU, Seyit, **Edebiyat Sanatı**. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri Koll. Şti., 1980.
- KUDRET, Cevdet. **Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman**. (2 cilt) İstanbul: Varlık Yayınevi, 1967.
- . **Batı Edebiyatından Seçme Parçalar**, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevi, 1972.
- . **Türk Edebiyatından Seçme Parçalar**, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevi, 1973.
- MORAN, Berna. **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları 1972.
- MUTLUAY, Rauf. **50 Yılın Türk Edebiyatı**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973.
- . **100 Soruda Türk Edebiyatı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1978.
- ÖZDEMİR, Emin. **Türk ve Dünya Edebiyatı**, Ankara: SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1980.
- UYGUR, Necmi. **İnsan Açısından Edebiyat**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969.